

ALGIRDAS GIRININKAS APIE INDOEUROPIEČIŲ KILMĖS PROBLEMA

Indoeuropiečių kilmės problema - vienas plačiausiai diskutuojamų priešistorės tyrinėjimų klausimų. Diskusijose aktyviai dalyvauja ne tik archeologai, bet ir kalbininkai, antropologai bei kitų sričių mokslininkai. [...] Visuomenės susidomėjimas šia problema Lietuvoje ir apskritai visoje Europoje nulėmė gausybę požiūrių ir nuomonių.

Indoeuropiečių kilmės klausimai ypač plačiai buvo pradėti svarstyti XX a. pradžioje, kai lyginamosios kalbotyros tyrinėtojai išskyrė kalbų šeimas ir suformulavo prokalbių koncepciją. Manoma, kad vienai kalbų šeimai priklausančios kalbos yra kilusios iš vienos vietos, kurioje buvo kalbama viena senąja kalba - prokalbe. Netrukus buvo pradėta ieškoti archeologinių atitikmenų šiai teorijai pagrįsti.

Anksčiausiai su indoeuropiečiais buvo pradėtos tapatinti virvelinės keramikos archeologinių kultūrų ratas. Šių kultūrų nešėjai III tūkstantmetyje pr. Kr. per trumpą laiką apgyvendino didžiules teritorijas, nors aiškiai nenustatyta, kur buvo pradinis jų išėties taškas. Manoma, kad etniškai giningos virvelininkų bendruomenės, išplitusios šiaurinėje Eurazijoje, užgožė anksčiau čia gyvenusias gentis. Remiantis šia prielaida, iš virvelininkų buvo kildinama daugelis vėlesnių kultūrų, paprastai pripažįstant, kad šiame procese dalyvavo ir vietinės kultūros. Šios koncepcijos laikėsi ir dauguma Lietuvos priešistorės tyrinėtojų - R. Rimantienė, M. Gimbutienė, A. Butrimas ir kiti. Šiai kilmės teorijai ryškiai oponavo tik A. Girininkas, kuris baltų gentis kildina iš vietinių miškų neolito kultūrų. Virvelininkų, taigi ir indoeuropiečių atsikraustymo į Rytų Pabaltijį koncepcijos besąlygiškai laikomasi visuose šį laikotarpį tyrinėjančiuose Lietuvos istorikų darbuose, pradedant mokykliniais vadovėliais ir baigiant akademiniais leidiniais.

Kita indoeuropiečių kilmės teorija siejama su žemdirbių kultūrų plėtra Europoje. Gal aiškiausiai ją suformulavo Colinas Renfrewas savo 1987 m. išleistoje knygoje „Archeologija ir kalba“. Ši teorija Vakarų Europos kraštuose susilaukė daug šalininkų. Susiformavo platus nuomonių spektras, koku būdu indoeuropiečių kalbos plito Europoje. Vieni tyrinėtojai mano, kad kalba plito žemdirbiams migruojant į šiaurę ir asimiliuojant vietines gentis. Kiti teigia, kad indoeuropiečių kalbos plito kaip bendrinė žemdirbių kalba (lingua franca), be didesnių migracijų. Teorijos kritikai pažymi, kad ankstyviausiuose žemdirbystės židiniuose atsiradusiuose rašytiniuose šaltiniuose indoeuropiečių kalbų nėra.

Abi minėtos teorijos teigia, kad indoeuropiečiai Europoje išplito neolite. Pagrįstai kyla klausimas, kokiomis kalbomis kalbėjo Europos gyventojai iki indoeuropiečių atsikraustymo. Šiuo klausimu taip pat nėra bendros nuomonės. [...]

Paskutiniaisiais dešimtmečiais kristalizuojasi naujas požiūris į apgyvendinimą. Teorijos remiasi prielaida, kad vėlyvajame paleolite nepriklausomai viena nuo kitos susiformavo skirtingos prokalbės. Ledynmečio laikotarpiu kažkur susiformavo finougrų prokalbė, kuria kalbantys žmonės mezolite išplito Rytų Europoje ir Vakarų Sibire. Indoeuropiečių prokalbė mezolite išplito Vakarų ir Pietryčių Europoje. Laikantis šio požiūrio, žemdirbystės plėtra nesiejama su etninėmis migracijomis ir teigiama, kad nemažai žemdirbių kultūrų yra kildinamos iš mezolito visuomenių. Virvelinės keramikos (Kurganų) kultūros gyvavo greta kitų vienalaikių kultūrų ir neapėmė didelių teritorijų, kuriose šiandien gyvena indoeuropiečiai. Ši indoeuropiečių kilmės teorija atsirado palyginti neseniai ir nėra labai populiari tarp tyrinėtojų, gal todėl kol kas nesusilaukė platesnės kritikos. Šios teorijos linkusi laikytis ir dalis šių dienų Lietuvos akmens amžiaus tyrinėtojų.

Reikia atkreipti dėmesį į etnogenezės tyrimų pažinumo problemą. Šios krypties tyrimai atliekami siejant ir lyginant lingvistikos, biomedicinos ir archeologijos duomenis. Tačiau kalbos ir materialinės

kultūros plėtra vyko sąlygojama savų priežasčių ir dėsningumą. Galima konstatuoti, kad visos kilmės teorijos remiasi maždaug lygiaverčiais argumentais, kuriuos sunku ar neįmanoma moksliskai patikrinti. Dėl šios priežasties tarp tyrinėtojų neretai atsiranda skeptiškai vertinančių etnogenezės tyrinėjimų perspektyvas. Tačiau problemos aktualumas ir susidomėjimas ja visuomenėje lemia, kad nuolat atsiranda naujų bandymų spręsti etninės kilmės problemas pasitelkiant naujus tyrimų metodus. Išsiplėtus genetiniams tyrimams neseniai pasirodė nemažai mokslinių straipsnių, kuriuose šiandieninių populiacijų genetinių tyrimų rezultatai derinami su indoeuropiečių kilmės teorijomis.

Lietuvos istorija, t. 1: akmens ir ankstyvasis metalų amžius, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 248–250.